

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ СЕРЕДИНИ XVIII — ПОЧАТКУ XIX ст.

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 129–133

Становлення поняття капіталу та осмислення його сутності в економічній думці середини XVIII — початку XIX ст. потребує фундаментального ретроспективного дослідження. Особливої уваги заслуговують внески різних теоретиків та шкіл у перетворення загального поняття капіталу на одну з основних категорій економічного аналізу.

Дослідження поняття капіталу справедливо належить до групи фундаментальних проблем як у класичній, так і в сучасній економічній теорії. Справді, у процесі свого обігу та функціонування в різних формах капітал забезпечує розширене відтворення факторів виробництва, створення доданої вартості, через фіскальну систему дає можливість державі виконувати свої функції, через систему розподілу і перерозподілу отримувати доходи власникам, акціонерам, найманим працівникам. Водночас, обмеженість капіталу перешкоджає суб'єктам економіки, а відповідно, й державі провадити діяльність у тих обсягах, що відповідають реальним потребам поступального економічного розвитку, цілям підвищення конкурентоспроможності економіки на міжнародному ринку, поглиблення соціалізації економічних відносин і зміцнення прав власності. З огляду на це, становлення і розвиток теорії капіталу, науково коректне тлумачення сутності та змісту цього явища є однією з найважливіших теоретичних і практичних заповорок успішного функціонування як виробничої сфери, так і економіки в цілому.

Актуальність звернення до теоретико-методологічних підходів тлумачення поняття капіталу, які сформувався протягом XVIII і початку XIX ст., зумовлюється кількома причинами. По-перше, саме у цей період у межах європейської економічної думки було встановлено й охарактеризовано ті основні властивості, які притаманні капіталу, а також його основні функції у відтворенні виробництва і забезпеченні економічно-

го розвитку. У цьому аспекті будь-які сучасні дослідження джерел капіталу та процесів його формування так чи інакше спираються на той понятійний апарат і методологічний інструментарій, який було розроблено у цей період. По-друге, саме у зазначений період вперше було сформовано науковий підхід до визначення поняття “капітал”. З цим тісно корелює якісне вдосконалення економічного мислення, методів аналізу дійсності та отримання нових висновків, у результаті чого загальне та абстрактне поняття “капітал” поступово набуло конкретного змісту і почало повніше віддзеркалювати результати суспільного розвитку та інтереси власників капіталу.

Отже, ставлячи на меті дослідити теоретичні підходи до визначення сутності капіталу в економічній думці середини XVIII — початку XIX ст., маємо вирішити такі конкретні завдання: а) охарактеризувати джерела становлення теорії капіталу в європейській економічній думці XVIII ст.; б) розкрити внесок школи фізіократів у розуміння сутності категорії “капітал”; в) проаналізувати основні підходи до тлумачення поняття капіталу у роботах представників класичної політичної економії.

Представники практично всіх економічних шкіл, зокрема таких, як меркантилізм, фізіократи, класична школа політичної економії, марксистська економічна школа, неокласична економічна школа, кейнсіанство, інституціоналізм та інші, зробили неocenний вклад в економічну науку в цілому, й безпосередньо — у розуміння сутності категорії “капітал”.

Після первинної наукової розробки поняття капіталу у працях меркантилістів (В. Стаффорд, А. Монкретєн, Т. Ман, Г. Скаруффі та ін.), які вважали, що тільки процес виробництва створює необхідне підґрунтя для утворення багатства, стало предметом уваги численних представників школи фізіократів: В. Гурне, Ф. Кене, А. Тюрго, М. Рікеті, П. С. Дюпон де Немур. Вони надавали капіталу значення надісторичної категорії, що природно властива всім епохам суспільства, народам і континентам. Водночас вони розглядали капітал в уречевленій формі і вважали, що гроші необхідні лише для придбання речей з метою отримання “чистого продукту”, який утворюється як надлишок над здійсненими витратами. А отримати такий надлишок, на переконання фізіократів, давала можливість праця тільки у сільському господарстві.

Важливою заслугою представників школи фізіократів було те, що дослідження причин походження багатства ними було перенесено зі сфери обігу у сферу виробництва, де, на їхню думку, і створюється багатство в результаті поєднання праці з природними ресурсами. При цьому фізіократи відстоювали думку, що гроші не є багатством, а лише засобом обігу. Чистий продукт, за їх висновками, створюється лише в землеробстві як надлишок над витратами виробництва, а продуктивним капіталом є той капітал, що вкладений у сільське господарство. Виробничою галуззю фізіократи вважали виключно землеробство, а продуктивною працею — працю на землі. Промисловість, транспорт і торгівлю вони називали безплідною сферою, а працю людей у цих сферах — не прибутковою для суспільства. Капітал, у визначенні А. Тюрго, — це рухоме майно, яке є результатом збереження та ощадливості. Водночас необхідно відмітити, що важливою теоретичною заслугою фізіократів було здійснення ними наукового аналізу суспільного продукту, руху його елементів як необхідної умови процесу виробництва і відтворення класів. Цей рух суспільного продукту через сфери виробництва, розподілу, обміну й споживання було названо економічним кругообігом. З огляду на зазначене, теоретичні позиції представників цієї школи мають вагоме значення для всіх дослідників капіталу, оскільки формують принципи структурно-логічного та функціонального підходу до аналізу процесів капіталоутворення суб'єктів господарювання на макро- та мікрорівнях. Зокрема, наукові висновки Ф. Кене підтверджують важливість дослідження тенденцій формування вартісних величин капіта-

лу підприємств, оскільки ці параметри відіграють важливу роль у процесі відтворення суспільного продукту та становлять вартісну основу капіталізації. Про капітал Ф. Кене говорив, що це не гроші, а ті засоби виробництва, за допомогою яких створюється “чистий продукт”, а саме — “багатство, яке формує дохід націй, і є продуктом, який залишається після сплати всіх видатків з доходу, що отримується з володінь” [1]. Таким чином, Ф. Кене вперше в економічній науці розробив модель економічного кругообігу з урахуванням руху основного й оборотного капіталів та обґрунтував правило, за яким суспільний продукт на макроекономічному рівні може бути реалізований при дотриманні певних пропорцій між його речовими та вартісними елементами. Це було на той час геніальне досягнення економічної думки, незважаючи на віднесення Ф. Кене промисловості, транспорту й торгівлі до безплідної сфери.

Новою віхою в розумінні сутності капіталу стали дослідження класиків політичної економії А. Сміта, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, Дж. Мілля, Н. Сеніора та ін. Зокрема, розглядаючи капітал як певний запас, що входить у процес виробництва, А. Сміт уперше зробив висновок про те, що капітал є результатом минулої праці й деякий час може залишатися не задіяним у процесі виробництва. Тобто, капітал як потенційний ресурс накопичується і зберігається до часу його фактичного використання. Зокрема, у своїй праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” А. Сміт характеризував капітал як накопичений запас засобів виробництва, що використовується для господарських потреб і приносить дохід. А. Сміт приділяв велике значення процесам нагромадження капіталу, яке стає можливим внаслідок розумної бережливості. Трактуючи категорію “капітал”, А. Сміт уперше відзначив існування системи виробничих відносин. Зокрема, він вважав, що капітал формується внаслідок присвоєння певними особами продуктів виробництва, створених працею інших людей. Загалом система економічних поглядів А. Сміта ґрунтувалася на визначенні капіталу як певного запасу, що використовується в процесі виробництва. Водночас він звертав увагу на те, що не всі запаси можуть виступати в ролі капіталу. Якщо вони кількісно обмежені і спрямовуються тільки на споживання, то, за висновками А. Сміта, не можуть бути джерелом доходу. Як і фізіократи, він виокремлював у капіталі дві його форми функціонування — основну і оборотну. Однак, на відміну від них, він застосовував ці форми до будь-якого

продуктивного капіталу, а не лише до того, що використовувався у сільськогосподарській сфері, та стверджував, що весь капітал будь-якого підприємця поділяється на капітал основний і капітал оборотний. Водночас А. Сміт класифікував основний і оборотний капітал на якісно новій основі. До основного він відносив машини і знаряддя праці, споруди й будинки, землю, корисні здібності усіх членів суспільства. Тобто основний капітал в уяві А. Сміта — це капітал, що тривало використовується, не залучається до сфери кругообігу, довгий час не змінює власника. До обігового капіталу він відносив продовольчі товари, матеріали і готові вироби, гроші, тобто такий вид капіталу, що постійно знаходиться в обігу і приносить прибуток при переході його з рук одного власника до рук іншого.

Теорія капіталу становила значний науковий інтерес також для відомого представника класичної політичної економії Д. Рікардо. У своїй праці “Основи політичної економії та оподаткування” він називав капіталом ту частину багатства, що використовується у виробництві й складається з машин, механізмів, інструментів, товарів повсякденного вжитку та тривалого використання (їжі, одягу, побутових предметів), що є необхідними для приведення в дію праці. Тобто процес виробництва був визнаний як головний чинник розміщення капіталу. При віднесенні капіталу до оборотного або основного Д. Рікардо вважав необхідним враховувати, за який термін зношується капітал і як часто він потребує ресурсів для відтворення. Зокрема, Д. Рікардо зазначав, що існує велика різниця у часі, протягом якого різні капітали слугують суб’єктам. Залежно від того, як швидко зношується або споживається капітал, його можна віднести до оборотного або основного капіталу. Таким чином, Д. Рікардо істотно вдосконалив підходи до класифікації основного й оборотного капіталу залежно від терміну його використання у виробництві та механізмів відтворення. До заслуг А. Сміта і Д. Рікардо слід віднести суттєве розширення розуміння сутності капіталу та його функціонування у виробництві [2], оскільки під капіталом вони розуміли накопичені запаси засобів виробництва, що застосовуються з метою подальшого виробництва товарів та послуг.

Грунтуючись на висновках А. Сміта, що капітал є результатом попередньої праці, Ж.-Б. Сей у свою чергу визначав капітал як суму цінностей і бачив у ньому один з провідних чинників виробництва, що поряд з працею і землею приносить його власнику дохід [3]. Заслугою Ж.-Б. Сея є

також започаткування теорії факторів виробництва, в якій капіталу він відвів провідну роль. За висновками Ж.-Б. Сея, у процесі використання трьох факторів виробництва — праці, землі і капіталу — створюється товар як корисність. Виходячи із корисності товару, суспільство визначає його цінність. Цінністю товару є цінність продуктивних послуг, тобто праці, землі й капіталу, які є витратами виробництва. Водночас праця, земля і капітал, що беруть участь у процесі виробництва, слугують для створення не лише цінності, а й доходів [4]. Разом з тим Ж.-Б. Сей визначив в економіці чотири основні сфери: виробництво, розподіл, обмін і споживання. Оскільки ці сфери між собою тісно пов’язані товарними та грошовими потоками і повинні балансуватися, Ж.-Б. Сей, узявши за основу економічну таблицю Ф. Кене, сформулював висновок про властивість економіки як потокової системи [4], в якій рух різних форм капіталу відіграє провідну роль. Ця теоретична конструкція має вагоме значення, оскільки формує підходи до аналізу руху капіталу через призму товарних і грошових потоків, їх балансування, дотримання певних пропорцій різних форм капіталу як за структурою, так і за вартісними характеристиками.

Незаперечний внесок у розвиток теорії капіталу та аналіз факторів виробництва вніс Н. Сеніор, який відніс природні ресурси та людську працю до первинних факторів виробництва, а до вторинних — утримання. Саме фактор утримання він вважав основою утворення капіталу. За висловом Н. Сеніора, утримання має характерні відмінності від праці й природних ресурсів. Воно є необхідною умовою існування капіталу і спорідненою категорією до прибутку, як праця до заробітної плати [5].

Досліджуючи різні підходи до трактування сутності капіталу, необхідно зупинитися також на науковому доробку Дж. Мілля. Представник англійської школи політичної економії Дж. Мілля у своїй праці “Основи політичної економії і деякі аспекти їх застосування до соціальної філософії”, яка складалась із “Попередніх зауважень” та п’яти книг: “Виробництво”, “Розподіл”, “Обмін”, “Вплив суспільного прогресу на виробництво та розподіл”, “Вплив уряду”, — детально проаналізував суспільні процеси та економічні тенденції. Методологія дослідження вченого ґрунтувалась на протиставленні законів виробництва і розподілу. Так, закони виробництва, за Дж. Міллем, є незмінними і не залежать від волі, тоді як закони розподілу прямо залежать не тільки від інтере-

сів керівної частини суспільства, а й від розвитку форм власності. Значну увагу вчений зосереджував на аналізі економічних пропорцій, а саме співвідношенні факторів виробництва: праці, природних ресурсів, капіталу. Також Дж. Мілль дослідив передумови й обмеження економічного зростання та роль держави у розбудові ринкового середовища. Ним були детально досліджені такі категорії, як заробітна плата, вартість, ціна, прибуток, гроші, кредит, міжнародна торгівля. При цьому, говорячи про сутність капіталу, Дж. Мілль відзначав, що “крім початкових і загальних умов виробництва — праці й природних сил — існує ще одна умова, без якої неможливо здійснювати виробничу діяльність... ідеться про попередньо нагромаджений запас продуктів минулої праці. Цей нагромаджений запас продуктів праці називається капіталом” [6]. Капітал вчений визначав як джерело вартості, а прибуток — як результат функціонування капіталу. Спираючись на це положення, Дж. Мілль сформулював важливі теоретичні позиції, що характеризують роль капіталу в суспільному відтворенні, а саме: а) пряму залежність економічного розвитку від наявності капіталу: незадіяний капітал стримує розвиток, а інвестований у виробництво додатковий капітал дає можливість створити нові робочі місця; б) капітал формується завдяки заощадженням, які можуть перетворитися на капітал у процесі виробничого використання; в) майбутнє споживання за рахунок утримання від теперішнього може забезпечуватися лише продуктивним виробничим споживанням на розширеній основі; г) капітал — це засоби, спрямовані на організацію й забезпечення продуктивної праці. У свою чергу попит на товари показує, в якій конкретній галузі виробництва буде задіяно працю та капітал. Тобто Дж. Мілль визначав капітал як основний фактор започаткування виробництва, який залежить від рівня заощаджень та утримання від поточного споживання.

Таким чином, узагальнюючи результати нашого дослідження, ми можемо сформулювати такі висновки. По-перше, видатні теоретики минулого, насамперед Ф. Кене, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, зробили вагомий внесок у теорію капіталу, пов’язавши його з результатами минулої праці, процесами виробництва й обігу, заощадженням (утриманням від поточного споживання), а також визначили головні фактори виробництва, де капіталу належить провідна роль, заклали наукове підґрунтя для класифікації капіталу та дотримання певних економічних пропорцій між факторами виробництва: працею,

природними ресурсами, капіталом. По-друге, у досліджуваний нами період в економічній думці було обґрунтовано теоретичні засади, які заклали основу комплексного розуміння процесів капіталотворення як цілісної системи та об’єкта впливу на макро- та мікрорівні. До них слід віднести насамперед проведений фізіократами аналіз суспільного продукту, руху його елементів у сфері виробництва, розподілу, обміну й споживання, що було названо економічним кругообігом, та запроваджене Ф. Кене поняття відтворення суспільного продукту, де було розмежовано його вартісну та натуральну форму і відокремлено поняття “капітал” і “дохід”. По-третє, одним з найважливіших теоретичних джерел формування і розвитку теорії капіталу стала започаткована Ж.-Б. Сеєм теорія факторів виробництва (праці, землі і капіталу) та визначення основних сфер економіки (виробництво, розподіл, обмін і споживання), які між собою тісно пов’язуються товарними та грошовими потоками і повинні балансуватися, що довело властивість економіки як складної, взаємопов’язаної потокової системи, що базується на постійному кругообігу капіталу і де рух капіталу відбувається з дотриманням певних вартісних і структурних пропорцій.

Звісно, що ХІХ ст. (особливо друга його половина) принесло в економічну думку й багато інших ідей, які сприяли формуванню та розвитку поняття капіталу. У цьому контексті вибрана для цієї статті проблема має подальші перспективи дослідження, що дасть можливість продемонструвати не лише джерела становлення теорії капіталу в економічній науці, а й її розвиток та набуття нею сучасних теоретико-методологічних форм.

Література

1. *Історія економічних вчень*: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2004. — С. 194.
2. *Бланк И. А. Управление формированием капитала* — К.: Ника-Центр; Эльга, 2002. — С. 11.
3. *История экономических учений* / Под ред. В. Автономова. — М.: ИНФРА-М, 2000. — С. 248.
4. *Бережний В. М. Історія економічних вчень. Макроекономіка*. — Х.: Еспада, 2007. — С. 54.
5. *Історія економічних вчень: Підручник / За ред. Л. Я. Корнійчука, Н. О. Татаренко*. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 110.
6. *Історія економічних вчень: Підручник: У 2-х ч. / За ред. В. Д. Базилевича*. — Ч. 1 — К.: Знання, 2006. — С. 260.

Доведено властивість економіки як складної, взаємопов'язаної потокової системи, яка базується на постійному кругообігу капіталу і де рух капіталу відбувається з дотриманням певних вартісних і структурних пропорцій.

Доказано свойство экономики как сложной, взаимосвязанной поточной системы, которая базируется на постоянном кругообороте капитала и где движение капитала происходит с соблюдением определенных стоимостных и структурных пропорций.

There are proved ability of the economy as a complex, interconnected flow system based on the constant circulation of capital and where capital flows are subject to certain cost and structural proportions.

Надійшла 2 червня 2011 р.